

Araştırma Makalesi • Research Article

An Econometric Analysis of the Relationship Between Foreign Trade and Inflation in Turkey in the Post-Covid-19 Pandemic Period

Türkiye’de Covid-19 Pandemi Dönemi Sonrası Dış Ticaret ve Enflasyon Arasındaki İlişki Bağlamında Bir Ekonometrik Analiz

Mehmet Ali ASLAN¹

ARTICLE INFO

Article history:

Received: 23 April 2025

Received in revised: 26 June 2025

Accepted: 29 June 2025

Keywords:

Inflation

Import

Export

Foreign trade theories

Econometric analysis

ABSTRACT

As indispensable elements of global trade, the necessity of import and export transactions in terms of the profitability of companies at the micro level and the contribution of states' tax revenues and socio-economic systems in all countries integrated into global trade is indisputable; however, the process that started with the disruption of the supply chain after the Covid-19 pandemic and still continues with abnormal increases in the general price level has started to push the limits of this necessity. This situation has also led to the desire to examine the relationship between import-export and inflation in order to decide whether a taxation policy should be implemented for the volume of import-export transactions in order to control inflation. In the study, the relationship between general foreign trade transactions of a period after the pandemic and inflation is examined with econometric methods in the context of causality analysis in months.

MAKALE BİLGİSİ

Makale geçmişi:

Başvuru tarihi: 23 Nisan 2025

Revizyon tarihi: 26 Haziran 2025

Kabul tarihi: 29 Haziran 2025

Anahtar Kelimeler:

Enflasyon

İthalat

İhracat

Dış ticaret teorileri

Ekonometrik analiz

ÖZ

Küresel ticaretin vazgeçilmez unsurları olarak ithalat ve ihracat işlemlerinin; mikro düzeyde şirketlerin karlılığı ve devletlerin vergi gelirleri ile küresel ticarete entegre bütün ülkelerdeki sosyo-ekonomik sistemlerin katkısı anlamında gerekliliği tartışılmazdır; ancak Covid-19 pandemi süreci sonrası tedarik zincirinin bozulması ile başlayan ve fiyatlar genel düzeyindeki anormal artışlarla hala devam eden süreç bu gerekliliğin sınırlarını zorlamaya başlamıştır. Bu durum da ithalat-ihracat ile enflasyon arasındaki ilişkinin; enflasyonu kontrol etmek amacıyla ithalat-ihracat işlemlerinin hacmine yönelik bir vergilendirme politikasının uygulanmasına gerek olup olmadığına karar vermek amacıyla incelenmesi istegini ortaya çıkmıştır. Çalışmada pandemi sonrasında aylar itibarıyla bir dönemin genel dış ticaret işlemlerinin enflasyonla ilişkisi nedensellik analizi bağlamında ekonometrik yöntemlerle incelenmektedir.

¹ Öğr. Gör., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Bor MYO, aslanmehmetali@yahoo.com, ORCID: 0000-0002-7235-0507.

GİRİŞ

Enflasyon, insanların yaşam standartlarını düşüren ve sosyal refahı sürekli tehdit eden bir olgu olmakla beraber ülkelerin ekonomik büyüme ve kalkınma açısından da çözülmesi gereken ekonomik sorunların başında gelmektedir. Fiyat düzeylerine sürekli artış anlamına gelen enflasyonla kamu otoriteleri çeşitli mali araçları farklı şekil ve zamanlarda kullanarak mücadele etmektedir. Enflasyonun sebeplerinin anlaşılması içinse diğer ekonomik parametrelerle ilişkisinin araştırması gerekir.

Küresel ticaretin geldiği nokta itibariyle ithalat ve ihracat, ülkelerin vazgeçilmez dış ticaret işlemleridir. Küresel ticarete entegre ülkelerde dış ticaret işlemleri sadece ithalat ve ihracat gibi mal ve hizmet takasına yönelik işlemler değildir. Bu işlemlerin sonuçları ülkelerin makro ve mikro ekonomik göstergelerini doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemektedir. Yine bu ekonomik göstergelerin hedeflenen düzeylere ulaşmasında dış ticaret işlemleri bir politika aracı olarak kullanılmaktadır. Ülke içerisinde dış ticaretten kaynaklı mal ve hizmet dengesinin korunmasının arz ve talep, dolayısıyla enflasyon üzerinde önemli etkisi vardır. İthalat ve ihracat işlemleri sırasında çeşitli vergilendirme politikalarıyla bu durumun enflasyonla mücadeleye olumlu katkısı olacağı düşünülmektedir.

Çalışmada öncelikle dış ticaret, enflasyon ve Covid-19 pandemisi ile ilgili bilgiler verilmiştir. Ampirik bulgular ve verilere geçilmeden önce enflasyon ile dış ticaret arasındaki ilişki teorik olarak kısaca incelenmiştir. Sonraki bölümde ise çalışmanın da konusu olan enflasyon ile dış ticaretin; Covid-19 pandemisinin son dönemleri olan 2021 yılı başı itibariyle 28 aylık dönem nedensellik analizi bağlamında ekonometrik bir yöntemle analiz edilerek aralarındaki ilişki analiz edilmiştir. Literatürde bir çok örneği ve benzeri bulunan çalışmanın literatüre katkısı ve diğer çalışmalardan farklılığı enflasyon ile dış ticaret arasındaki ilişkinin pandemi sonrası spesifik bir döneme ait kısa vadelerle incelenerek yorumlanmasıdır.

1.Dış Ticaret Kavramı ve Teorileri

Genel bir tanımlamadan yola çıkarak; dış ticaret işlemi, ülkeler arasında belirli bir bedel ortaya konularak gerçekleştirilen ticari işlemidir. Bu işleme ülkelerin perspektifinden bakıldığında ise iktisadi gelişmenin ve uluslararası kalkınmanın en önemli kaynaklarından birinin dış ticaretin olduğu görülmektedir. Ülkeler, temel dış ticaret teorisinden de sabitle ihtiyaçları gereği diğer ülkelerden ihtiyaçları olan mal ve hizmetleri satın aldığı durumda ülkelerinin ihtiyaçlarından daha fazla mal ve hizmetleri ihraç ederek ülkenin iktisadi gelişimini gerçekleştirmektedirler. Dış ticaret ise en basit tanımıyla ülkeler arasındaki mal alımı ve satımı işlemleridir. Dış ticaret işlemleri bünyesinde, başka bir ülkeye mal ve hizmet satılması ihracat, mal ve hizmet alınması ise ithalat bir diğer deyişle eşyanın serbest dolaşıma girmesi olarak da ifade edilir. Bunun yanı sıra bir ülkelerin dış ticaret mevzuatları kapsamında transit, antrepo işlemleri, dahilde işleme rejimi gibi çeşitli dış ticaret işlemleri bulunmaktadır (Kara, 2012).

Ülkelerin yasal mevzuatlarının dış ticaretin yürütülmesinde çok önemli olması yanında dış ticaretin en başta hacim ve nitelik ile yöntem olmak üzere pek çok yönü vardır. Ülkelerin gelişmişlik ve kalkınma düzeylerine göre farklılık gösterebildiği gibi coğrafi etkenler, doğal kaynakları, sanayi durumu gibi içsel, dışsal ve çevresel pek çok

durum da dış ticaretin gelişim yönünü belirlemekte etkin olmaktadır. Dış ticaretle ilgili literatürde pek çok teori mevcuttur. Günümüzde ekseriyetle gelişmekte olan ülkeler mutlak üstünlükler teorisi kapsamında ham maddelerinin ve yarı mamul ürünlerin gelişmiş ülkelere satışını gerçekleştirmektedirler. Buna karşılık gelişmiş ülkeler ise son halini verdikleri birincil ürünleri gelişmekte olan ülkelere satmaktadır. Daha az gelişmiş ülkelerin ise ihracat eşyaları hammadde. İthalata bakıldığında ekonomik yetersizlik sebebiyle zaruri mal ve hizmetlerin ithalat işlemi yapılmaktadır. Bu mal ve hizmetler ise gıda ve yatırım malları gibi mallar olabilmektedir. Arz ve talebin ülkeler içinde, bu temel prensip kapsamında artıp azalmasının enflasyonu temel düzeyde etkilemesi kaçınılmazdır. Netice itibari ile Dünya’da dış ticaret bilhassa gelişmekte olan ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasında dinamik hale gelmektedir (Karluk, 1991: 154).

1.1. Klasik Dış Ticaret Teorisine Dair

Ülkeler arası dış ticaretin genel durumunda bakıldığında ilk kısımda da belirtilen konjoktürel anlamda mevcut şartlar ve imkanlar ortaya çıkmaktadır. Dış ticaretin irrasyonellikten uzaklaşması ve üretim faktörlerinin dengeli ve etkin kullanılması dış ticaret teorileri açısından genel dinamikler olmaktadır. Dış ticaret olgularına arz ve talep yönüyle baktığımızda ekseriyetle klasik iktisatçılar dış ticarete arz yönüyle bakarken neoklasik iktisatçılar dış ticaretin talep yönünü öncelik haline getirmişlerdir. Her iki bakış açısında da esas faktör dış ticaretin öneminin vurgulanması açısından önemlidir (Yörük, 2008).

Klasik iktisadın kurucularından Adam Smith’in öne sürdüğü klasik dış ticaret teorilerinden birisi olan mutlak üstünlükler teorisidir. Halen en önemli teorilerden biri olan bu teori kapsamında iki ülke ve iki mal söz konusu olmaktadır. Bir mal ve hizmeti daha ucuza hangi ülke üretiyorsa o ülke mutlaka o noktada uzmanlaşmalı diğer mal ve hizmeti ise diğer ülke üretmelidir. Bu bağlamda ülkeler daha az maliyetle ürettikleri üründe uzmanlaşarak onun fazlasının diğer ülkeye satışını gerçekleştirmelidir. Diğer maliyeti daha yüksek olan mal ve hizmeti ise üretmeyerek daha düşük maliyetle üreten ülkeden satın almalı yani ithal etmelidirler. Emek faktörünün temel alındığı bu teoride diğer etmenlerin maliyete dâhil edilmemektedir (Bayraktutan, 2003:66).

Klasik iktisat kapsamında David Ricardo ise karşılaştırmalı üstünlükler teorini geliştirmiştir. Ricardo bu teoriyi her ülke iki mal ve hizmette de üstünse durumundan yola çıkarak ortaya koymaktadır. Bu şekilde bir durum meydana geldiğinde ülkeler maliyeti düşük olan ürün yerine maliyet oranının düşüklüğü durumunu ileri sürmektedir. Karşılaştırmalı üstünlükler teorisinde maliyetin düşük olması öncelik olmamakta ülkeler arası maliyet farklılığı teorisinin esasını oluşturmaktadır (Şentürk, 2007: 42-43). Bu teorilerin beraberinde mikro iktisatın da temel bir konusu olan fırsat maliyeti kavramı gündeme gelmektedir. Bunun sebebi bir ürünü daha fazla üretmek için diğer ürünü üretmekten vazgeçme durumunun meydana gelmesidir. Burada vazgeçilen değer fırsat maliyeti olmaktadır. Fırsat maliyeti açıklanırken temel olarak ülkelerin üretim imkânları eğrilerinden faydalanılmaktadır (İyiboğurt, 1995).

Bahsedilen temel teorilerden başka klasik dış ticaret teorilerinden bir tanesi de faktör donatım teorisidir. Bu teori kapsamında ülkelerin elinde buluna üretim faktörleri üzerinden bir açıklamaya gidilmektedir. Ülkeler hangi üretim faktöründe daha fazla yeterliliğe sahipse o alanda mal ve hizmet üretmeli, üretim faktörlerinin yeterli olmadığı

mal ve hizmeti satın almalıdır görüşü ifade edilmektedir (Şentürk, 2007). Bu teori ayrıca bolluk varsayımını dikkate almakta; faktör bazında fazla olan unsurun ucuz olacağı ve bu yüzden o mal ve hizmetin üretim maliyetlerinin yüksek olamayacağı düşünülmektedir (Ateş, 2005).

1.2. Alternatif Dış Ticaret Teorileri

Klasik teorilerden başka dış ticareti açıklayan alternatif teoriler de vardır. Bu teoriler kapsamında dış ticaret yapmanın klasik teorilerle sınırlandırılmayacağı düşünülmektedir. Bilhassa ticaretin belli lokasyonlarda yoğunlaşması ve coğrafi farklılıklar gibi temel hususlar değerlendirilmektedir. Ticaret konusu mal ve hizmetin taşıma ve lojistik maliyetleri ile özellikle pazar payları da klasik teorilerden ayrıldığı şekliyle dikkate alınmaktadır. Yine ülkelerin uyguladıkları marjinal dış ticaret politikaları ve buna göre oluşturulan dış ticaret rejimleri alternatif dış ticaret teorilerinin temelini oluşturmaktadır (Özel, 2012). Alternatif dış ticaret teorilerinden ilk olanı 1956 yılında Irving Kravis' in ileri sürdüğü varlık teorisidir. Bu teorinin özünde ülkelerde üretimi hiç olmayan mal ve hizmetler bulunmaktadır. Varlık Teorisine göre kendinde hiç olmayan mal ve hizmeti ülkeler dışardan ithal etmek zorundadır (Ordu, 2013:45).

1961 yılında Posner tarafından ortaya atılan teknoloji açığı teorisi ise bir diğer teoridir. Bu teorinin bazı varsayımları bulunmaktadır. Bu varsayımlar, gümrük tarifelerinin olmayışı, döviz kuru değerinin değişmeyişi, istihdamın tam olması, ve zevk tercih olarak tüketicilerin aynı standartta olmasıdır. Bu teori kapsamında endüstrilerde önemli bir konunun teknoloji seviyesinin farklı olmasıdır. Ülkeler teknolojik olarak aynı seviyede olmasının mümkün olmaması, teknolojisi yeterli ülkelerde endüstrilerin daha düşük maliyetlerle daha fazla mal ve hizmet üretmesi durumu vardır. Bu teknolojik farklılıklar ise ülkeler arası endüstrilerde üretim ayrılıklarına sebep olmaktadır. Başka iki ülkede aynı üretim malını üreten ve üretmek isteyen iki firmanın metot ve üretim açısından ayrıldıkları hususlar vardır (Türker, 2002).

Raymond Vernon buradan yol çıkarak teknolojik açık teorisini kendisine referans alan yeni mal geliştirme teorisini 1966 yılında ileri sürmüştür. Bu teori kapsamında malın ilk ortaya çıktığı zaman ile seri üretim aşamasına geçtiği zaman arasında çeşitli aşamalar vardır. Bir mal; teoride, onu icat eden firma tarafından ortaya çıkarılarak pazara sunulmaktadır ve öteki ülkelere ihracatı bu şekilde yapılabilir. Böyle bir konumda mal hakkında malın teknolojisi ve üretim yönetimi ilgili verileri icat yapan firma bilmektedir ve bu bilgi ancak zamanla aktarılabilir. Yine zamanla bu mal ve hizmetler başka ülkelerdeki firmalar tarafından da üreilmeye başlanarak standart mallar arasına girecektir. Gelişmekte olan ülkeler buradan hareketle, üretim teknolojilerindeki eksikliklerden dolayı üretimi standartlaşmış olan malların mecburen ithalini gerçekleştirmektedirler; gelişmiş ülkeler ise buna karşılık yeni üretilmiş, teknolojisi yeni olan malları ihraç etmek isterler (Kebapçı, 2011).

Bahsedilen teorilerden başka Keesing ve Kravis tarafından geliştirilen nitelikli işgücü açısından kendini belirli bir standartın üzerine çıkarabilmiş ülkelerin nitelikli mal ve hizmet üretmede uzmanlaşacağı görüşünü savunan nitelikli işgücü teorisi de vardır (Oktay, 2005). Yine Linder tarafından 1961 yılında atılan teori de benzer gelir seviyesine sahip ülkelerin benzer ürünlerin ticaretinin yoğun olacağı varsayımına dayanan tercihlerde benzerlik teorisi olarak literatürde yerini almaktadır (Atik, 2006). Dış ticareti

açıklayan alternatif teorilerden birini daha ifade edeceksek bu da ölçek ekonomileri teorisi. Bu teori kapsamında maliyet fonksiyonunun pozitiflik ve homojenlik varsayımına dayandığı kabul görmektedir (Özarslan, 1998).

Yürürlükte bulunan gümrük mevzuatı ve dış ticaret mevzuatı kapsamında bir malın Türkiye gümrük bölgesinin sınırları dışına çıkarılmasına ihracat, Türkiye gümrük bölgesinin sınırlarına sokulmasına ise ithalat diğer bir deyişle eşyanın serbest dolaşıma girmesi denilmektedir (Kaya ve Turguttopbaş, 2012). Ayrıca iktisat literatüründe dış ticaret açığı olarak ifade edilen olgu ihracat ile ithalat arasındaki negatif farkı ifade etmektedir. İhracat ile ithalat arasındaki fark pozitif ise bu durum dış ticaret fazlası olarak ifade edilmektedir. Pandemi döneminde dış ticarete tedarik zincirinin aksaması ile beraber dış ticaret teorilerinde yeni yaklaşımların geliştirileceği düşünülmektedir.

2. Covid-19 Pandemisi Bağlamında Enflasyon ve Dış Ticaret

Enflasyon bir ekonomide her anlamda en önemli olumsuz durumlardan biridir. Bir tanım yapıldığında enflasyon o ülkedeki mal ve hizmetler seviyesinde fiyatlar genel seviyesinde sürekli artış olarak ifade edilebilmektedir. Enflasyon kelime manasıyla Latince kökenli olup şişkinlik anlamına da gelmektedir. Enflasyon, fiyatlar genel seviyesindeki şişmeyi açıklaması ile beraber süreçleri de ifade eden bir kavramdır. Ekonomide görülen enflasyon çok olumsuz bir süreci ifade etmektedir. Enflasyonu ortaya çıkmasına neden olan etkenler enflasyonun sebebinin anlaşılması anlamında çok önemlidir. Ekonomide yaşanan enflasyon sorunu bağlantılı olduğu başka sorunlara da neden olabilmektedir. Ülkelerde kontrol edilemez bir enflasyon sorunu olduğunda ekonomi ve maliye politikaları da enflasyonla mücadele ön plana çıkmaktadır. Enflasyon sorunun çözülmesi diğer ekonomik ve mali problemlerin de çözümü açısından öncelik teşkil etmektedir (Karaçor, 2007). Ülkemiz açısından baktığımızda günümüzde ekonomik, siyasi ve jeopolitik bir çok olay enflasyon artışına neden olmaktadır (Ak, 2019).

Bir ülkede enflasyonun varlığına sebep olan birçok parametre vardır. Çalışmamızdan hareketle enflasyonu türlerine ayırırken bu sebeplerden yola çıkılmaktadır. Eğer bir ülkede enflasyon talep kaynaklıysa talep enflasyonu olarak, maliyet kaynaklı ise maliyet enflasyonu, yapısal sorunlardan kaynaklı ise yapısal enflasyon ve ithalatın getirdiği aşırı yükten kaynaklanıyorsa ithalat enflasyonu olarak türlere ayrılır. Enflasyon hakkındaki farklı fikirlerin mevcudiyeti her zaman ortaya atılmıştır. Birbirinden farklı bu fikirler enflasyon üzerine çalışmaların adedinin ve öneminin göstergeleridir. Enflasyonu kalıcı şekilde engellemek veya enflasyonu düşürmek amacı ile birçok ekonomik ve para politikası aracı ekonomi politikalarında sıklıkla kullanılabilmektedir. Özellikle para ve maliye politikası araçlarının birlikte kullanılması durumu çok daha etkin olmaktadır. Enflasyonu bir şekilde önlemek amacıyla maliye politikaları kapsamında ek mali yükümlülükler ve vergileri de beraberinde getirebilmektedir. Ülkeler enflasyonla mücadele perspektifine göre bu mali yükümlülükler katlanmak zorundadır (Saraç, 2009).

2.1.Enflasyon ve Dış Ticaret Arasındaki İlişkiye Dair

Konu ile ilgili zaman kısıtı olmadan uygulamalara bakıldığında dış ticaret ve enflasyon arasındaki ilişki konusunda tam bir görüş birliği sağlanamamıştır. Teorik açıdan bakıldığında, dış ticarete uzmanlaşmanın maliyetleri düşürebileceği ve uluslararası ticaretin de anti-enflasyonist bir etki oluşturacağı söylenebilir. Dış ticaret ve enflasyon arasındaki ilişkiyle ilgili şunları söylemek mümkündür. Bilindiği üzere, yurt dışı talebin artmasıyla birlikte ihracat faaliyetleri artacaktır. Yurt içinde ihracatı harici tüketim noktasında yeterli üretim yoksa eğer bu durum yurtiçi fiyatların artmasına yani enflasyona sebep olmaktadır. Ya da diğer durumda artan yurt dışı talebe bağlı olarak, yeterli üretimin olması ve buna bağlı artan üretim miktarı, maliyetleri ve fiyatları düşürecektir. İthalat arttığı zaman, eğer üretim büyük ölçüde ara malına bağlı değilse ithalatın artması yurt içinde fiyat rekabetini de beraberinde getirmek suretiyle fiyatların düşmesine yol açabilir. Dolayısıyla teoriye dayalı farklı uygulamalarda farklı sonuçlar elde edilmesi mümkün olmaktadır.

Özellikle ülkemizde 1980’li yıllardan beri ihracatın artması, iç talebin büyümesine yol açmakta ve büyümenin dışa bağımlılığına neden olduğu, bu nedene bağlı olan yüksek dış ticaret açıklarına neden olmaktadır (Günçavdı ve Küyükçiftçi, 2001). Buna ek olarak bazı ekonomistler bir ülkede bazı dönemlerde işsizlikle enflasyonun birbirlerinin yerine geçtiğine inanırlar. Bu sabit, enflasyon arttığı zaman işsizliğin azaldığını, enflasyon azaldığı zaman ise işsizliğin arttığı şeklinde kabul edilmektedir. Bu duruma dış ticaret perspektifinden bakıldığında enflasyonu kontrol etmek isteyen ülkeler uyguladıkları stratejiler neticesinde toplam talebi artırmaya yönelik önlemler enflasyon oranını yükseltmekte, enflasyon oranını düşürmek amacıyla alınan önlemler de işsizliği arttırmaktadır. Bu pozisyon Türkiye açısından yorumlandığında ekonominin sürekli büyüme eğiliminde olduğu anlaşılmaktadır (Keskin, 2015). Buna karşılık ithal ikameci dönemde ihracat, ithalat ve dış ticaret açığının yükselmediği belirlenmiş ancak hem ücret payı hem de yatırımlar ve büyüme düşük, işsizliğin yüksek olduğu tespit edilmiştir (Ay, 2012)

Yine başka bir bakış açısı olarak dış ticarete açıklık seviyesindeki artışın enflasyona yaptığı ters yönlü etki, para politikasının duruma bağlı politika uygulamaları ile de ifade edilmektedir. Duruma bağlı politika ortamı, politika otoritesinin öngörülme-yen enflasyonu kısa dönemli üretim kazançları elde etmek amacıyla kullanmasının engellenmediği bir ortamdır. İktisadi ortam dış ticarete açıldıkça, tahmin edilemeyen parasal genişlemelerin yüksek enflasyon maliyetleri dolayısıyla üretim kazançları düşmektedir. Bu sebeple, para otoritesi öngörülmedik enflasyon yoluyla genişleme yaratma yoluna gitmemektedir. Dolayısıyla, dış ticarete açıklık arttıkça ortalama enflasyon oranı düşüş görülmektedir (Araç, 2013). Diğer bir ifadeyle, zaman zaman çalışmalar aksini gösterse de bir ülke dışa ne kadar açık ise o paralelde düşük bir enflasyon oranı ile karşı karşıya kalacaktır.

2.2. Covid-19 Pandemisinin Temel Parametreleri

Covid-19 pandemisi, Dünya’da küreselleşmenin de yol açtığı etkilerle beraber daha önce insanlığın karşılaştığı pandemiler ve bu pandemilerin sebep olduğu krizlerden, sahip olduğu bazı özellikler nedeniyle ayrılmaktadır. Covid-19 pandemisi (Fernandes, 2020):

- Yerel değil küresel bir pandemi türüdür,
- Düşük ve orta gelirli ülkelerde diğer pandemilerin aksine yoğunlaşmamaktadır,
- Dünya’da faiz oranlarının ciddi anlamda düşük olduğu bir pe ortaya çıkmıştır,
- Dünya’nın ekonomik açıdan oldukça yüksek düzeyde entegre olduğu bir dönemde ortaya çıkmıştır,
- Arz zincirleri üzerinde aşamalı olarak yayılma etkilerine yol açmaktadır,
- Hem arz hem de talep üzerinde ciddi yıkıcı etkilere neden olmaktadır.

Buradan da anlaşılacağı gibi Covid-19 pandemisi, dış ticaretin de en büyük aktörü olduğu küresel ekonomik entegrasyonun çok ileri hacimlere ulaştığı bir periyotta meydana gelmiş olan küresel bir pandemidir ve ekonomik alanda hem arz hem de talep üzerinde çok ciddi tahribata yol açmıştır (Tunalı, 2020).

Ayrıca Covid-19 pandemisi; küresel arz ve talep zincirleri, dolayısıyla tedarik zinciri ile elektronik ve finans piyasalarından, enerji ve gıda piyasaları ile bilimum ekonomik piyasalar üzerinde kapsamlı bir biçimde sosyal faaliyetlerin bütününe etkilemiştir. (Congressional Research Service, 2020). Çin ekonomisinde temel üretimin , pandeminin meydana gelmesiyle birlikte çok ciddi şekilde aksaması, küresel arz faaliyetlerinin durmasına ve ham madde ile ara mallarını Çin’den ithal eden işletmelerde üretimin daralmasının sebebidir (McKibbin ve Fernando, 2020). Pandemiyle birlikte uluslararası taşımacılıkta pandemi dolayısıyla sınırlandırılma yoluna gidilmesi, ekonomik faaliyetlerde ciddi bir biçimde yavaşlamaya yol açmıştır (McKibbin ve Fernando, 2020). Esasında pandemilerin ekonomik etkilerinin değerlendirilmesinde ve özellikle neden oldukları gelir kaybının tahmininde yöntemsel olarak ölüm oranı ve hasta insan sayısına benzer verilerden yola çıkılarak hareket edilmektedir (Fernandes, 2020). Yine bu hesaplamalara pandemi sebebiyle sağlık çalışanlarının pandemi süresince harcadıkları zaman ve gelirleriyle, tıbbi bakım ve destek hizmetleri kapsamı harcamalar da eklenmektedir (Fernandes, 2020). Geleneksel yaklaşımla beraber pandeminin ekonomik sonuçları, küresel ekonominin en önemli faktörlerinden biri olan uluslararası ticaretin ithalat ve ihracat bazında farklı parametreleriyle değerlendirilmelidir.

3. Araştırmaya Bağlı Bulgular ve Değerlendirmeler

3.1. Literatür Taraması

Literatüre bakıldığında; dış ticaret ve enflasyonun ilişkisini inceleyen yerli ve yabancı çok sayıda çalışma ve analiz mevcuttur. Bu çalışmalar gerek uygulan yöntem gerekse uygulandığı dönem ve kullanılan veriler yönünden farklılaşmaktadır. Bu çalışmalardan bazıları aşağıda belirtilmiştir.

Koldhy-Sohrabian (1990), çalışmalarında Japonya Kanada ve Almanya üzerinde dış ticaret ve enflasyon arasındaki ilişkiyi inceleyerek çalışmada Granger nedensellik analizi yönteminden yararlanmışlardır. Bu çalışma sonucunda Japonya ve Almanya için nedensellik tespit edilirken, Kanada için bu tespiti varılmamıştır.

Koch ve Rosensweigh (1992), çalışmalarında dolardaki dalgalanmanın dış ticaret hadlerine etkisini ABD üzerinde inceleyerek çalışmada granger nedensellik analizi

yöntemini uygulamışlardır. Bu çalışma neticesinde dolardaki dalgalanmanın dış ticaret hadlerini az miktarda etkilediğini tespit etmişlerdir.

Baldemir ve Gökalp (1999), çalışmalarında 1980 ile 1997 yılları arasında döviz kuru ile dış ticaret ilişkisini nedensellik testi uygulayarak incelemiştir. Çalışmanın sonucunda döviz kurunun dış ticaret hadlerini etkilediğini tespit etmişlerdir.

Mihaljek ve Klau ise (2001), çalışmalarında 13 ülkenin 1995 ile 2000 yılları arasındaki döviz kuru ile enflasyon arasındaki ilişkiyi inceleyerek çalışmada granger nedensellik analizi yönteminden faydalanmışlardır. Türkiye de bu çalışmadaki ülkelerden biridir. Çalışmanın sonucunda araştırma konusu iki ülkede ithalat ile enflasyon arasında nedensellik ilişkisinin yüksek olduğu, dört ülkede ise aynı düzeyde birebir ilişki olduğu ve kalan yedi ülkede ise ilişkinin az olduğunu tespit etmişlerdir.

Bayraktutan ve Arslan (2003), çalışmalarında 1980 ile 2000 yılları arasında ithalat ile enflasyon verilerini kullanarak Granger nedensellik analizi ile değerlendirmişlerdir. Bu çalışmaya göre enflasyonun yükselmesi ithalatı olumsuz etkilemektedir neticesine varmışlardır.

Gül ve Ekinci (2006), çalışmalarında döviz kuru ile dış ticaret verileri arasındaki ilişki analiz ederek çalışmada granger nedensellik testi kullanılmıştır. Bu çalışmanın sonucunda dış ticaret ile döviz kuru arasında nedensellik ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir.

Kaya ve Yılmaz (2006), çalışmalarında enflasyon ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1983 ile 2001 dönemini Türkiye'nin 7 bölgesi üzerinde eşbütünleşme ve nedensellik testleri yaparak incelemiştir. Netice Marmara dışındaki bölgelerde enflasyonun ekonomik büyümeyi etkilediğini ifade etmişlerdir (Saraç, 2009: 73)

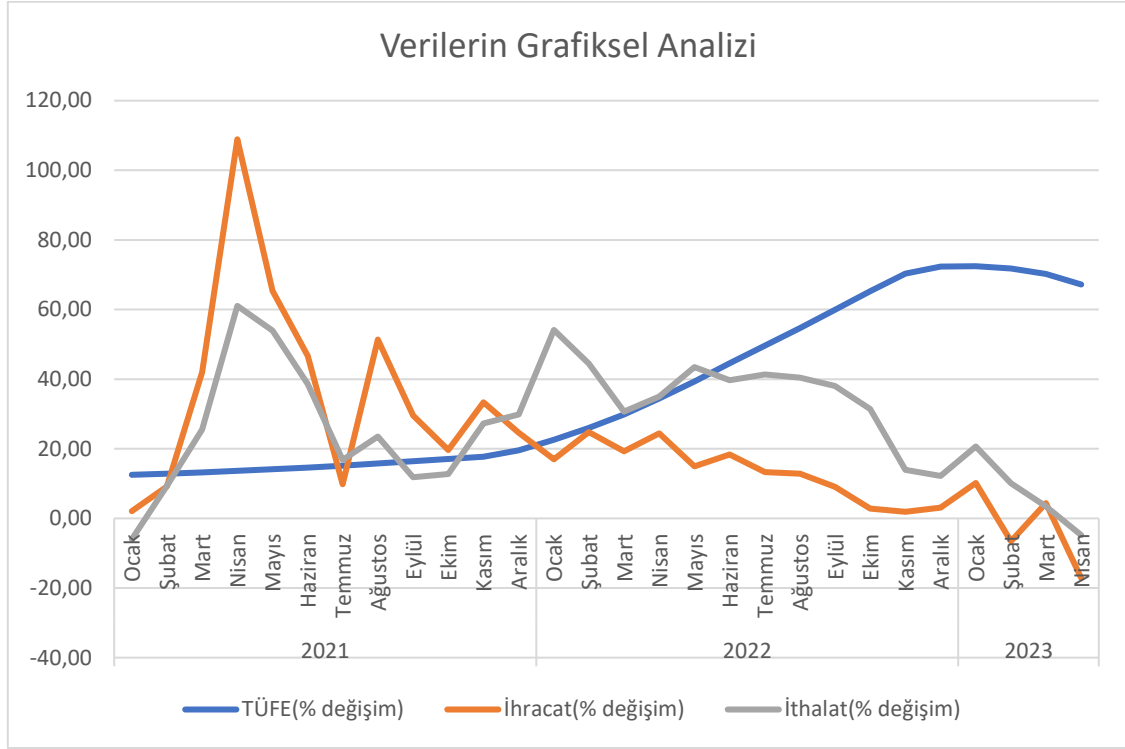
Aktaş (2009), çalışmasında 1996 ile 2007 yıllarını kapsayan dış ticaret ve büyüme arasındaki ilişkiyi granger nedensellik testi uygulayarak incelemiştir. Çalışma sonucunda kısa dönemde çift yönlü, uzun dönemde ise tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir.

Çeştepe, Yıldırım ve Bayar (2013), araştırmalarında 1974-2011 yıllarına ait Doğrudan Yabancı Yatırım, Ekonomik Büyüme ve Dış Ticaret: verilerini kullanarak Toda-Yamamoto yöntemiyle inceleyerek çalışma sonucunda gayri safi yurtiçi hâsıla ile ihracat arasında bir nedensellik ilişkisi olduğunu tespit etmişlerdir.

Gedik (2020), çalışmasında 2008 ile 2016 yıllarını kapsayan ithalat, ihracat ve enflasyon arasındaki ilişkiyi granger nedensellik testi uygulayarak incelemiştir. Çalışma uzun dönemde tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir

3.2. Model ve Veri Seti

Çalışmada 2021 yılı başı ve dolayısıyla COVID-19 pandemisinin son dönemleri itibarıyla 28 aylık, aylar bazında enflasyon, ithalat ve ihracatın yüzde değişim verileri TÜİK’ ten alınarak incelenmiştir.

Kaynak: TÜİK

3.3. Ampirik Bulgu ve Analizler

Verilere ait grafiksel değişim de sunulmuş olup gelişimler izlenebilmektedir. Verilerin nedensellik analizi yapılabilmesine imkan sağlayan denklem ve testler yapıldığında ise;

Sabitsiz ve trendsiz model

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \delta_i \Delta Y_{t-1} + \varepsilon_t$$

Sabitli ve trendsiz model

$$\Delta Y_t = \mu + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \delta_i \Delta Y_{t-1} + \varepsilon_t$$

şeklinde ifade edilmektedir. Granger nedensellik analizi ekonometrik literatürde sıklıkla kullanılmakta bir analiz çeşidir. Bu analiz kapsamında bağımsız ve bağımlı değişkenler vardır. Değişkenlerin arasındaki ilişkilerin yönleri Granger analizi kullanılarak bulunmaktadır (Doğan vd. 2015). Nedensellik ilişkileri kapsamında öncü çalışma Granger tarafından 1969 yılında yapılmıştır. Sonrasında ise Toda ve Yamamoto seriler kapsamı nedensellik ile ilgili 1995 yılında bir çalışma yapmışlardır. Yine Hatemi-J Bootstrap nedensellik testleri ile zaman içerisindeki değişimleri 2012 yılında incelemiştir. Hepsinin arasında Grangerin analizi birinci ve en temel analiz olma niteliği taşımaktadır. Granger analizi durağan seriler üzerine yapılan analizlerde çok daha etkin olabilmekteyken, gecikme uzunluğuna olan duyarlılığı sebebiyle sıklıkla eleştirilebilmektedir. Bu testte boş hipotez kullanılan serilerin birbiriyle ilişkisi olmadı yönündeki hipotezdir (Göçer ve Gerede, 2016).

Çalışmamızda Türkiye için 2021 yılı Ocak ayı itibarıyla aylık enflasyon değerlerini ithalat ve ihracat rakamları ile karşılaştıracakız Bu kapsamda kullanacağımız analiz tekniği, Granger nedensellik analizidir. İlk olarak Granger analizine başlamadan önce çalışmada verilerin birim kök analizi yapılarak durağan olup olmadıklarına bakılmıştır. Sonrasında durağan olan seriler üzerine eş bütünleşme analizi uygulanmaktadır. Modelimizde uygulanan değişkenlerin Johansen eş bütünleşme testi sonucunda serilerin eş bütünleşik olduğu tespit edilmiş olup son olarak ise modelde ve seriler üzerine Granger nedensellik uygulaması yapılmıştır ve seriler arasındaki ilişkiler bu bağlamda değerlendirilmiştir (Gedik, 2020).

Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	t-Statistic	Anlamlılık (p) I(0)	Gecikme Uzunluğu
İthalat	-4,149721	0,0002	1
İhracat	-5,399457	0,0009	1
Enflasyon	-4,849634	0,0006	1

İhracat, ithalat ve enflasyon değişkenleri üzerinden yapılmış olan birim kök testi sonucu incelendiğinde ihracat değişkeni için t-Statistic değerinin 1. Gecikme uzunluğunda -5,39 ve anlamlılık değerinin de 0,0009 olduğu görülmektedir. İthalat değişkeni için t-Statistic değerinin 1. Gecikme uzunluğunda -4,14 ve 0.0002 anlamlılık düzeyinde olduğu ; Enflasyon değişkeninde ise t-Statistic değeri 1. Gecikme uzunluğunda -4,84 ve anlamlılık değeri 0.0006 olarak görülmektedir. Buradan yola çıkarak modelin sabitli ve trend bir model olduğunu anlaşılmaktadır. Bu sonuçlarla birim kök testi yoktur seri durağandır denilebilmektedir. Akabinde regresyon analizleri sonucunda temel denklemimiz:

$CPI = 44,26 - 0,70EXPORT + 0,27IMPORT$ çıkmakta;

buradan da EXPORT 1 birim arttığında CPI 0,70 azalmaktadır. $R^2 = 0,40$ belirlilik katsayısının 0,40 olması bağımsız değişkenlerin CPI' yi %40 oranında açıkladığını göstermektedir. Korelasyon matrisinde ise;

	Enflasyon	İhracat	İthalat
Enflasyon	1.000000	-0.612508	-0.249301
İhracat	-0.612508	1.000000	0.618164
İthalat	-0.249301	0.618164	1.000000

Aralarındaki ilişkiyi sayısal olarak işaret ve büyüklük bazında korelasyon ile görebiliriz. Mesela EXPORT ile CPI arasında negatif ve nispeten güçlü bir ilişki varken EXPORT ve IMPORT arasında aynı derecede (0.61) fakat pozitif bir ilişki vardır. Yine devamında Granger nedensellik analizi yapıldığında;

Granger Nedensellik Analizi

	Gözlem	F-İstatistik Değeri	Anlamlılık Düzeyi
İthalat-Enflasyon Enflasyon-İthalat	26	0.22561 5.11036	0.7999 0.0155
İhracat-Enflasyon Enflasyon-İhracat	26	0.78517 5.29109	0.4690 0.0138
İhracat-İthalat İthalat-İhracat	26	1.34370 0.18237	0.2824 0.8346

Tablodaki sonuçlar ortaya çıkmaktadır.

Sonuçlar analiz edildiğinde; tablonun son sütunundaki bilgiler kuyruk olasılıklarını vermektedir. Kuyruk olasılıklarının ise belirlenmiş olan alfa anlamlılık seviyesinde (0,05) düşük olması H0 hipotezinin reddedilebileceğini göstermektedir. Aksi durumda ise H0 kesinlikle reddedilemez. Ulaşılan sonuçlar, sonuç ve değerlendirme kısmında yorumlanmıştır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Türkiye’de tarihsel sürece baktığımız zaman bir takım ekonomik sorunlar farklı sebeplere bağlı olarak sürekli varlığını sürdürmüştür. Bu sorunların içinde en çok karşılaşılanı ve diğer bir çok sorunun sebebi hiç şüphesiz enflasyondur. Enflasyonla etkin mücadele edilebilmesi için ekonomi ve para politikası yapıcı ve uygulayıcıların enflasyonun nedeni olan temel faktörleri tam olarak bilmesi zaruridir. Bilhassa belli kırılma dönemlerinde aralıklarla nedensellik ilişkisi kullanarak enflasyon ilişkisini dış ticaret çerçevesinde incelemek ekonomi politikası uygulayıcısı olan kurumlara yarar sağlayabilmektedir. Çalışmamızda da pandemi eksenli bu olgu incelenerek genel ekonomik amaçlara ilave katkı sağlayacaktır.

Enflasyonun, bir ekonomide tüketici ve üretici ayırt etmeksizin en önemli ekonomik göstergelerden biri olduğu ortadadır. Mal ve hizmet piyasasında dolaşımdaki faktörlerin çeşitli amaçlarla ihtiyaç sahiplerine ulaşmasında değişiklik yaratma yetisine sahip olan enflasyonun bir çok sebebi teorik kısımda açıklandığı üzere bulunmaktadır. Ülke içerisindeki mal ve hizmet miktarı dolayısıyla bu parametrelerin mobilitesi yani dış ticaret işlemleri de enflasyon üzerinde kısa, orta ve uzun vadede kayda değer düzeyde etkilidir. Pandemi gibi farklı ve önemli unsurlar çerçevesinde bir etki değerlendirilmelidir. Küreselleşme ile birlikte çok ciddi seviyelere ulaşan dış ticaret işlemleri ve önemli kısımları ile açıklanan enflasyon ampirik bulgularla incelenerek her alanda doğru politikalar üretilebilecektir.

Covid-19 pandemisinin son dönemlerinden başlayarak alınan 28 aylık verinin, çalışmamız kapsamı ekonometrik metotlarla incelenmesi ile enflasyonun ihracatı ve ithalatı artırdığı tespit edilmiştir. Yapılan analizlere göre enflasyon, ihracatın bir nedenidir. Enflasyon aynı zamanda ithalatın da bir nedenidir şeklinde iki sonuç ortaya çıkmıştır. Bunun da kısa dönemde yüksek orandaki enflasyonun sağlıksız ve kontrolsüz dış ticaret işlemlerine yol açtığını söyleyebiliriz. Dolayısıyla ülkede enflasyonun dış ticaret işlemlerinin kontrolsüz büyümesinden kaynaklı diğer ekonomik etkilerin de görülebileceği gerçeği ortada durmaktadır. Covid-19 kapsamındaki çalışmamız konusu en temel değerlendirmemiz ani ve hızlı bir şok olarak enflasyonun dış ticaret işlemlerini plansız ve kontrolsüz olarak artırmasıdır. Plansız ve kontrolsüz dış ticaret işlemlerinin ise ekonomide orta ve uzun vadede bir çok soruna yol açması kaçınılmazdır. Ticaret kotaları, haksız rekabet kapsamı vergi oranlarının güncellenmesi, gümrük vergilerindeki düzenlemeler vb. gibi ticaret politikası önlemlerinin detaylı analizlerle farklı şekillerde uygulanması yerinde olacaktır. Bu politikalar diğer para ve maliye politikalarıyla da desteklenmelidir. Yine bu konunun, üretilecek bu politikalar anlamında, yeni çalışmalara ve incelemelere konu yapılabileceği söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Ak, M. F. (2019). Türk Tarımında Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ile Verimlilik Değerlendirme Modeli. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (17), 500-508
- Araç, A. (2013). Ekonominin Dış Ticarete Açıklık Derecesi ve Üretim/Enflasyon Ödünleme İlişkisi. *Sosyoekonomi*, 1, 25-44.
- Ateş, İ. (2005). Türkiye Dış Ticaretinde Gelişmeler ve Yoksullaştıran Büyüme: 1993-2003, Adnan Menderes Üniversitesi, SBE, İktisat ABD, Yayınlanmamış Doktora tezi, Aydın
- Bayraktutan, Yusuf. "Bilgi ve uluslararası ticaret teorileri." *CÜ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 4.2 (2003): 177.
- Congressional Research Service (2020). Global economic effects of COVID-19, CRS Report, Retrieved from <https://fas.org/sgp/crs/row/R46270.pdf>
- Durukan, A. (1988). Enflasyon İthali. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul
- Eygü, H. (2018) "Enflasyon İşsizlik ve Dış Ticaret arasındaki ilişkinin incelenmesi: Türkiye Örneği (1990-2017)." *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 20.2: 96-112.
- Fernandes, N. (2020). Economic effects of coronavirus outbreak (COVID-19) on the world economy, Retrieved from. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3557504
- Gedik, A. (2020). Türkiye de ithalat ihracat ile enflasyon arasında nedensellik analizi. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (19), 323-333.
- Göçer, İ. ve Gerede, C. (2016). Dış Ticaretin Enflasyon Üzerindeki Etkileri: Türkiye İçin Zaman İçindeki Değişen Birim Kök ve Nedensellik Testleri. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İİBF Dergisi*. Ağustos 2016
- Günçavdı, Ö. ve Küçükçiftçi, S. (2001). "Foreign Trade and Factor Intensity in an Open Developing Country: An Input-Output Analysis for Turkey", *Russian and East European Finance and Trade*, 37(1), pp. 75-88
- Hiç, M. (1994). Büyüme ve Gelişme Ekonomisi (2. Baskı). İstanbul: Filiz Kitabevi
- İyibozkurt, M. (1995). Uluslararası İktisat Teori ve Politika, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa
- Kara, M. (2012). E-Dış Ticarete Karşılaşılan Sorunlar Üzerine Bir Araştırma: Gıda Sektörü Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İstanbul.
- Karaçor, Z. (2007), "Öğrenen Ekonomi Türkiye: Kasım 2000-Şubat 2001 Krizinin Öğrettikleri", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16, 379- 391.

- Karluk, R. (1991). Uluslararası Ekonomi, Geliştirilmiş 3. Baskı, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul.
- Kaya, F. ve Turguttopbaş, N. (2012). Dış Ticaret İşlemleri, Eskişehir, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2012.s. 57-89-90
- Kebapçı, Hasan; (2011), “Bölgesel Kalkınmada Dış ticaretin Rolü: Burdur-Isparta-Antalya İllerinin Karşılaştırılması”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Keskin, G. (2015). <http://www.gokhankeskin.com.tr/2015/01/enflasyon-ile-issizlikarasndakiiliski.html> , Erişim Tarihi: 01.07.2023.
- Kızılgöl, Ö. A. Ve İpek E. (2015) "Türkiye’de enflasyon ile ticaret açıklığı arasındaki ilişki." *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 15.4: 43-54.
- McKibbin, W. ve Fernando, R. (2020). The global macroeconomic impacts of COVID-19: seven scenarios, Centre for Applied Macroeconomic Analysis (CAMA) Working Paper 19/2020, Retrieved from https://cama.crawford.anu.edu.au/sites/default/files/publication/cama_crawford_anu_edu_au/2020-03/19_2020_mckibbin_fernando_0.pdf
- Ordu, C. F. (2013). Döviz Kuru Dış Ticaret İlişkisi: Türkiye Örneği (Master's thesis, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Özarslan, U. (1998). Türk Bankacılık Sektörünün Ölçek Ekonomisi Açısından İncelenmesi (1978-1996), Marmara Üniversitesi, Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Özel, H., A. (2012). Ticari Serbestleşmenin Teorik Temelleri ve Yeni Ticari Serbestleşme Modelleri, Kırklareli Üniversitesi, İİBF Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 1, Mart Kırklareli, ss. 4-26.
- Saraç, T. B. (2009). Enflasyon ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Ekonomisi Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama (1988-2007). Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Şentürk, C. (2007). Dış Ticaret-Büyüme İlişkisi Üzerine Bir İnceleme: Türkiye ve Gelişmekte Olan Ülkelerde İhracata Dayalı Büyüme Hipotezinin Testi, Süleyman Demirel Üniversitesi, SBE, İktisat ABD, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta
- Tunalı, Ç. B. (2020). "Covid-19 pandemisinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi." *Covid-19 Pandemisinin Ekonomik, Toplumsal ve Siyasal Etkileri*, DOI 10
- Türker, O. (2002). Yeni Dış Ticaret Teorileri: Teori ve Uygulama, Erciyes Üniversitesi, SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri
- Ulusoy, A. (2006). Maliye Politikası (4. Baskı). Trabzon: Üçyol Kitabevi.
- Yılmaz, K., Akçay, C. ve Alper, C. (2002). Enflasyon ve Büyüme Dinamikleri Gelişmekte Olan Ülkeler Işığında Türkiye Analizi. İstanbul: Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği.
- Yörük, D. (2008). Teoride Ve Uygulamada Dış Ticaret Hadleri ve Kalkınma İlişkisi, Marmara Üniversitesi, SBE, İktisat ABD, Uluslararası İktisat BD, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.